

UDK 271.2-36:929 Vladimir Dukljanski, sveti

Milorad NIKČEVIĆ (Osijek)

**CRNOGORSKO-MAKEDONSKE SPONE U SVJETLOSTI  
VLADIMIRA DUKLJANSKOG\***

**Kršćanstvo – prva spona**

Poznato je da nacionalne kulture ne nastaju u izolaciji i duhovnom vakuumu, već se razvijaju u susretima, interferencijama, dodirima i prožimanjima naroda i njihovih duhovnih modaliteta. Plodotvorni kulturni i stvaralački kontakti i poticaji mogu biti naročito intenzivni u etički i teritorijalno bliskim narodima, ali često i u nacionalnim kulturama koje su manje-više jedna od druge prostorno udaljene, napose ako te kulture nastaju u veoma sličnim historijskim i prostornim kulturnim uslovima, duhovnim obzorima i modalitetima.

Makedonsko-crnogorske kulturne veze, dvaju bliskih država i naroda, datiraju od najstarijih vremena. One su interaktivne, ali u ranom srednjem vijeku, u začetima tih dviju kultura, stimulansi su intenzivno pristizali iz Makedonije u najstariju crnogorsku državu Duklju, kao tranzitnu zemlju na razmeđu dviju civilizacija: Istoka i Zapada.

U ovom sintetičkom pregledu govorit ćemo ovaj put o stimulansima koji su u crnogorsku književnost stizali iz makedonske kulture i književnosti, pa preko nje dijelom iz Grčke i Bugarske. Dakle, najkraćim putovima od Soluna, Preslava i Ohrida kao jednih od najstarijih centara i žarišta slavenske pismenosti i crkvenoslavenske književnosti ćirilometodske provenijencije. Ti refleksi od spomenutih centara ponajčešće su dolazili na relaciji do Skadra i Bara, te drugih crnogorskih primorskih gradova kao najznačajnijih administrativno-političkih, vjerskih i kulturnih centara, zapravo do crkveno-vjerskih i kulturnih središta Duklje/Zete, odnosno Crne Gore, od IX. do kraja XV. vijeka. Upravo u tom vremenskom rasponu u crnogorskoj literaturi i kulturi utvrđena je i fiksirana periodična diakronija: dukljanska (od početka IX. do kraja XII. stoljeća), zetska (od konca XII. do oko 1360. godine) i djelomično razdoblje humanizma i renesanse (od oko 1360. godine do kraja XV. stoljeća). Istina, u ovim trima

---

\* Studija je prvobitno objavljena u tri nastavka u zagrebačkom časopisu *Makedonski glas* (br. 23 (2000), str. 29–30; br. 24 (2000), str. 26–27; br. 25 (2001), str. 24–25). Ovde se, uz sitnije izmjene, prvi put integralno publikuje.

razdobljima, obilježenim posebnim kulturnim tradicijama, crnogorsko-makedonske književne veze nisu bile sasvim u podjednakim mjerama i intenzitetima prisutne i razvijene. O tome su najviše odlučivali povijesni okviri i zbivanja te društveno-politički momenti koji su presudno utjecali na to da li su u Duklji (kasnije Zeti i još poznijoj Crnoj Gori) kao zemlji, također kao i Makedoniji, kako smo naveli na razmedu Istoka i Zapada, dakle na raskrižjima djelovanja pravoslavne i katoličke crkve. Stoga je jasno da su bili dominantni istočni ili zapadni kulturni refleksi, utjecaji, dodiri, prožimanja i podsticaji tih dviju religija i kultura. Ovdje treba naglasiti i to, kako ističe Pavle Mijović u tekstu „Doseljavanje Slavena u Duklju“<sup>2</sup> da je Duklja nakon poraza 997. godine ostala izvan sastava moćnoga Samuilova makedonskoga carstva. No, već u drugoj polovici XI. vijeka, kada se Raška, srednjovjekovna srpska država, najvećim dijelom nalazila u sastavu dukljanske države kralja Bodina, Duklja je imala neposrednu državnu granicu s Makedonijom o čemu instruktivno svjedoči i donosi zemljovidnu kartu Tomaš Marković pod naslovom Dukljanska država u drugoj polovini XI stoljeća (*Istorija školstva i prosvjete u Crnoj Gori*, knjiga prva, Beograd 1969., str 17–18). A srpski historičar dr. Gavro A. Skrinarić čak i pokrajinu Debar, koja se u srednjem vijeku nalazila u okrilju današnjega Debra (Makedonije), situira kao toponim koji je godine 1107. i 1308. ulazio u sastav srednjovjekovne Zete.<sup>3</sup> I, na kraju, kao što je nauči poznato, Makedonija i Zeta su neko vrijeme bile u sastavu nemanjićke države.

Uzimajući sve to u obzir sasvim je razumljivo što su makedonsko-crnogorske kulturne i literarne veze u tom ranom, prvom razdoblju, bile sasvim u fazi jedva uočljivih niti, dodira i suodnosa, da bi u drugom i trećem naznačenom periodu bile daleko intenzivnije i mnogo jače, razgranatije.

Ulazeći u trag geneze tih veza nismo mogli točno utvrditi od kada one zapravo datiraju. Proučavaoci ih najčešće situiraju u razdoblje primanja kršćanstva, to jest u onoj zahuktaloj kulturnoj atmosferi kada se vrši pokrštaivanje naroda na jeziku makedonskih Slavena. Bliže rečeno, to je razdoblje rada i misionarskog djelovanja solunske braće Konstantina (Ćirila) i Metodija iz druge polovine IX. vijeka. Istina, i oko toga postoje određene dileme u znatnosti, pa bi svakako trebalo detaljnijom znastvenom valorizacijom i izvornom literaturom raspraviti to sporno pitanje koje bismo saželi u ovoj formulaciji: kada su, od koga i odakle Dukljani primili hršćanstvo?

Najnovija znanstvena istraživanja govore da ta tradicija nije išla preko Makedonije, od Ćirila i Metoda i njihovih učenika, već su Dukljani, kao i neki

<sup>2</sup> „Doseljavanje Slavena u Duklju“, *Enciklopedija Jugoslavije*, 3, Crn-Đ, Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 1984., str. 71.

<sup>3</sup> Usp. *Imenik geografskih naziva srednjovjekovne Zete*, Istorijski institut Narodne Republike Crne Gore, Titograd, 1959, str. 56.

drugi Južni Slaveni, primili hršćanstvo od strane misionara (benediktinaca) iz Rima. No, svakako ostaje i otvoreno pitanje: nisu li Slaveni primili hršćanstvo i prije IX. vijeka, o čemu nas obavještava Konstantin Porfirogenet u djelu *De administrando imperio*, a to znači da je primanje kršćanstva bio dug i veoma složen proces. Ono je početkom IX. vijeka u Duklji zaista bilo uhvatilo snažne i prepoznatljive korijene, ali i znatna aktivnost u tom pravcu pada u vrijeme podizanja crkava po Skadarsko-jezerskim i primorskim župama Duklje, odnosno kasnije Zete. Da su Dukljani u IX. vijeku doista bili pokršteni, pokazuje olovni pečat s likom slavenskoga kneza Petra, tj. ikonom Bogorodice s Hristom u naručju, te riječi „amin“ iza Petrove titule i dva nacrtana krsta. Taj pečat donio je prvi put kod nas na koricama svoje knjige dr. Dragoje Živković u *Istoriji crnogorskog naroda* (Cetinje, 1989). No, sasvim je sigurno da je nekoliko učenika Ćirila i Metoda pri kraju X. i u osvit XI. vijeka djelovalo na širenju kršćanstva i među zetskim slavenskim plemenima, prije svega na dvoru kneza Hvalimira, pa čak i na dvoru zetskoga kneza Vladimira. Oni su „slovenskim riječima pretakali hrišćansko učenje u duže slavenskih varvara“, kako ističe čuveni dubrovački povijesničar Mavro Orbini.

U svjetlu ovih navoda, neki istoričari naznačavaju da je crnogorski manastir Prečista Krajinska u XI. i XII. stoljeću „bio jedan od glavnih središta razvijene književne radnje u Zeti“. A poznato je, kako ističu neki proučavaoci, da je književni rad na ovom području bio pod snažnim uticajem Ohridske škole jer su Klimentovi učenici (tvrdi se da ih je bilo 3500) išli „onamo gdje god se čuo slavenski jezik“.

### **Dukljanski knez Vladimir i kćerka makedonskog cara Samuila Kosara – prvi „Romeo i Julija“**

I prvi pisani tragovi beletrističke književnosti u Zeti vezani su za Kosaru, kćerku makedonskoga cara Samuila, suprugu dukljanskoga kneza Vladimira, koja je bila religiozna i vrlo obrazovana žena. Ona je izgleda došla s misionarima iz Makedonije i Albanije. Misionari su s velikim žarom širili ideje slavenskih prosvjetitelja Ćirila i Metodija i njihovih nastavljača Nauma i Klimenta. Prema pojedinim navodima Kosara je osnovala i neku vrstu ženskoga instituta (*Collegium sacrum Virginium*). Na padinama Kozjaka otvorila je i neku vrst duhovne škole. Može se pretpostaviti da su Kozjak i još neki lokaliteti u Krajini, zahvaljujući vrlo obrazovanoj Kosari i njenom mužu dukljanskome knezu Vladimiru, bili prva središta kulture iz kojih je narod, posredstvom isposnika, mogao ošetiti tekovine slavenskih misionara Ćirila i Metoda i njihovih sljedbenika.

Kosara je vezana i za prvi crnogorski roman, u stvari, legendu o dirljivoj ljubavi i tragičnoj sudbini Vladimira i Kosare, pa nije čudno da ih neki

proučavatelji nazivaju crnogorskim Romeom i Julijom. Zapravo, sadržaj te legende opisan je prvi put u drugom dijelu čuvenoga *Kraljevstva Slavena*, kojeg je napisao anonimni Zećanin iz Krajine – djelo je puno poznatije pod imenom *Ljetopis Popa Dukljanina*. Tekst je do nas došao u prijepisu iz XVII. stoljeća, a nepostojanje originala i nekritička analiza doveli su do dijametralnih stajališta o pokršćavanju dukljanskih Slavena te gledišta o (ne)postojanju književnoga života Zete od IX do XII vijeka.

Navest ćemo primjere koji to potvrđuju.

Čuveni srpski književni istoričar Stojan Novaković smatra daje u Duklji u tom periodu bio iznimno „razvijen književni pokret“. Prema njemu, Duklja je u X. stoljeću bila čak „središte pismenosti i književnosti“<sup>4</sup>, ali ne kaže da li je ta pismenost bila ćirilometodske makedonske tradicije (što je vjerovatno, kada se to iz konteksta odatle iščitava, podrazumijevao), ili neke druge provenijencije. Hrvatski povjesničar Ferdo Šišić suprotnog je mišljenja, pa kaže: „Koliko danas znamo, Duklja/Zeta nije nikada bila središte slovenske književnosti, već samo Raška (od XIII veka dalje), a u ranije vreme Ohrid (od X veka dalje). Zato bi trebalo postanak slovenskim jezikom pisane legende o Sv. Vladimiru lokalizovati u Ohrid, što nije nikako ni verovatno moguće“.<sup>5</sup> Za istaknutog filologa i paleografa Vladimira Mošina, o nepostojanju zetskog književnog središta u naznačenom razdoblju ključno je da „baš Ljetopis dokazuje, da je književnost u Zeti postojala“, što po njemu zasnjeđuje da je sačuvan „i jedan divan spomenik – Miroslavljevo (j)evanđelje iz malo kasnijega doba, koje je moglo da nastane samo kao kulminacija jednog dužeg razvoja baš te zetsko-humske (bolje reći: zetske M. N.) škole.“<sup>6</sup>

Povjesničar književnosti, „porijeklom iz Crne Gore“, Nikola Banašević eksplicite negira postojanje domaće književnosti u Duklji: „Mi zasad nemamo nikavih stvarnih dokaza o postojanju nekog književnog pokreta u Zeti, bilo na slovenskom bilo na srpskom jeziku u X i XI veku“.<sup>7</sup> Takvo Banaševićovo mišljenje je u saglasnosti s njegovom ranije izrečenom tezom da *Kraljevstvo Slavena Popa Dukljanina* nije prvobitno napisano na slavenskom jeziku i da njegov autor takođe nije slavenskoga porijekla, kao i s pretpostavkom da narodna tradicija nije imala nikakvoga udjela i uticaja na stvaranje toga djela. Sasvim drugačijeg mišljenja je njemački slavist Stanislav Hofner koji

<sup>4</sup> *Prvi osnovi slovenske književnosti među balkanskim Slaovenima. Legenda o Vladimiru i Kosari*, Beograd, 1893., str. 203.

<sup>5</sup> *Letopis popa Dukljanina*, uredio Ferdo Šišić, Srpska kraljevska akademija. Posebno izdanje, knjiga LXVII. Filozofski i filološki spisi, knjiga 18, Beograd – Zagreb, 1928., str. 123, bilj. 124.

<sup>6</sup> *Ljetopis popa Dukljanina*. Latinski tekst s hrvatskim prijevodom i „Hrvatskom hronikom“. Priredio, napisao uvod i komentar dr Vladimir Mošin. Hrvatski prijevod latinske redakcije: Stojan Menciger i Vjekoslav Stefančić, Matica hrvatska, Zagreb, 1950, str. 34.

<sup>7</sup> Nikola Banašević, *Letopis popa Dukljanina i narodna predaja*, Beograd, 1971, str. 189.

je utvrdio da je „u duhovnim i kulturnim stvarima i pored gubitka političke nezavisnosti, Zeta bila još dugo vremena nadmoćnija od Raške“. Kao potvrdu svoje tvrdnje Hofner navodi da su *Kraljevstvo Slavena Popa Dukljanina* i *Miroslavljevo (j)evanđelje* „dva djela nastala u Zeti istoga ranga koji imaju slični europski spomenici“.<sup>8</sup> Naša daljnja istraživanja pokazat će relevantne činjenice koje će raščistiti ove dihotomične i ponekad znanstveno nedovoljno utemeljene tvrdnje.

**„Romeo i Julija“, kćerka makedonskog cara  
Samuila Kosara i dukljanski/zetski knez Vladimir  
– Između istorije, legende, mita i mistifikacije**

U prvom dijelu ove studije fiksirali smo da je kršćanstvo prva spona crnogorsko-makedonskih veza, da su dukljanski/zetski knez Vladimir i Kosara, kćerka makedonskog cara Samuila, ostali obilježeni u književnoj istoriji, kulturologiji uopšte, kao prvi „Romeo i Julija“ kod južnoslavenskih naroda. Zapravo, u *Kraljevstvu Slavena*, koje je do nas došlo u latinitetu, kao *Regnum Sclavorum* (XVII. vijeka), tj. u drugom dijelu njegove strukture nalazi se *Žitije zetskog kneza Vladimira*. U stvari, to je legenda, kako smo to i naglasili u ranijem radu, o uznesenoj ljubavi i tragičnoj sudbini Vladimira i Kosare, legendi, koju je, po svoj prilici, još u XI. stoljeću napisao anonimni Dukljanin/Zećanin iz Krajine. Zapis je sačuvan samo fragmentarno kao XXXVI poglavlje *Kraljevstva Slavena*. I ova je legenda, poput cijelog Dukljaninova spisa, po svom književnom karakteru latinska. Poblježe rečeno, vrela su joj uglavnom latinska i žanrovski istoriografska i hagiografska. Ona je, u stvari, žitije Vladimira, patnika i mučenika i kao takva predstavlja martirološki žitijni žanr. Zapravo, ona u sebi nosi elemente zapadnoeuropske literature, elemente latinskih hagiografija, mada se ne može sa sigurnošću tvrditi, kako to ističu neki crnogorski proučavatelji, da je napisana u duhu epske pjesme, a niti je inspirirana zapadnoeuropskom viteškom poezijom koja je označena kao *chanson de geste*.

O Vladimiru dukljanskom (zetskom) povijesno se zna to da s njim počinje slobodna Crna Gora. Njegov je otac Petrislav (Petar) čiji je lik sačuvan na olovnom pečatu. On je izgleda u tom ranom periodu još uvijek vizantijski arhont. Vladao je u drugoj polovici X. vijeka. Pop Dukljanin konstatira da je njegov (Petrislavljev) sin Vladimir bio „mlad i prelijepog stasa“ i izgleda da je u to vrijeme kad je preuzeo vlast nad slobodnom zemljom, veoma brzo dopao nevolja, a to zasvjedočuje i činjenica da se oženio tek onda kad ga je snažni i ekspanzivni makedonski car Samuilo strpao u odaje svoje surove tamnice.

<sup>8</sup> *Studien zur alt-serbischen dynastischen Historiographie*, Munchen, 1964, str. 51.

Dakle, u to vrijeme Vladimir nije više bio vizantijski vazal, arhont, već zapravo zetski knez. U vrijeme kad pada u tamnicu makedonskog cara Samuila, Makedonija se proglašava snažnom carevinom kojoj su trebale pripasti široke oblasti drugih zemalja, pa i sama Zeta. I upravo u tim ekspanzivnim pohodima prema drugim zemljama, Samuilo je i zarobio Vladimira. Poznato je da se on kao čovjek „pravičan i pun vrlina“ (Skilica) žrtvuje kao vladar za svoj zetski narod, a to se moglo desiti koncem X. stoljeća, tačnije po Zlatarskom oko 999. godine, kad je zapao u Samuilove tamnice. No, kako je makedonski car imao više kćeri, jedna od njih Kosara pošla je da obiđe tamničara koji je već u priči slovio dukljanskim knezom/kraljem i „prelijepim stasom“. Ugledavši ga mlada, lijepa, bistra, bogobojažljiva, kakva je i sama bila Kosara, ona se od prvog trena zaljubljuje u Vladimira duhovnom a ne tjelesnom ljubavlju. Moli-la je oca da ga oslobodi sužanjstva i da se uda za njega. Njezin otac Samuilo, vodeći računa da ima više kćeri i da ih treba poudavati, odobrio je taj duhovno uzvišeni brak. Ubrzo je, uz pomoć svog prijatelja Samuila, Vladimir povratio svoju dukljansku državu, ali je nedugo iza toga izgubio svoj život jer ga je 22. maja 1016. ubio Samuilov nasljednik. Poginuo je, dakle, daleko od svoje voljene zemlje Duklje/Zete.

Zasigurno se zna da je Kosara nakon trideset mjeseci (1019) prenijela Vladimirovo tijelo u Krajinu. Od toga trenutka oko njegova groba počeo se stvarati svetački kult, a za to su postojali svi preduslovi: pravedan život, istaknuta povijesna pozicija i njegova društvena uloga, mučeništvo i nasilna smrt te uzvišena duhovna ljubav njegove prelijepe Kosare koja postaje nakon smrti muža monahinjom. Tek od njezina skončanja života, Vladimir i Kosara ulaze u carstvo mita i legende. Stvaraju se o njima pjesme i mistifikacije njihove ljubavi i života.

Uzvišenoj apoteozij ljubavi Vladimira i Kosare posvetio je i Tomo Vokal svoju čuvenu pjesmu čije zadnje kitice prilažemo kao spomen njihova duhovnog jedinstva:

„Nastala si čudom Stvoritelja  
gdje se igra ponositi Oro,  
čojstvom sita,  
junaštvom napita  
Domovino – Crna Goro. (...).  
Montenegro Evrope ljepoto,  
Crna Goro raskošnijeh boja,  
tu ti mjesto, tu češ i ostati,  
čuvana i na svome svoja.  
Nastala si čudom Stvoritelja

gdje se igra ponosito Oro,  
duhom sita, pregnućem napita,  
Domovino – Crna Goro.“

I na kraju: crnogorsko-makedonske veze, koje su urodile ljubavlju, u daljnjim istorijskim tokovima i složenim društvenim i kulturnim uslovima dvaju naroda, makedonskog i crnogorskog, uzrijevati će do bezgraničnih ljepota i univerzalnih visina.